

INTENZIONALITA A INTENCIONÁLNE STAVY

PETER STACH, poslucháč 5. ročníka Katedry filozofie a dejín filozofie, FFUK, Bratislava

STACH, P.: Intensionality and Intentional States.
FILOZOFIA 51, 1996, No 5, p. 309

The aim of the paper is to show one part of Searle's conception of intentionality in its relationship to the problem of intensionality. A short characteristics of intensionality is given, followed by the outline of Searle's concept of intentionality and intentional states, leaving out the problems of intensionality concerning modal contexts. Finally, the autor makes an attempt to show how in Searle's opinion intentionality solves the problems of intensionality, and to compare his solution with the analysis of G. Frege and P. Tichy.

Analytická lingvistická tradícia je dnes v slovenskej filozofii smerom, ktorý je asi najmenej obľúbený. To je tiež hlavný dôvod, prečo je znalosť prác mnohých autorov vychádzajúcich z tejto tradície na Slovensku len obmedzená. John R. Searle je jedným z týchto autorov. Táto práca je pokusom predstaviť slovenskému čitateľovi zlomok Searlovho diela. Po stručnej charakteristike intenzionality načrtnem Searlovu koncepciu intenzionality a intencionálnych stavov, pričom rovnako ako Searle vynechám tie problémy intenzionality, ktoré vznikajú v modálnych kontextoch. Nakoniec ukážem, ako podľa Searla súvisí intenzionalita s intencionalitou, a stručne porovnáam jeho koncepciu s analýzou Gottloba Fregeho a Pavla Tichého.

1. Intenzionalita. Intenzionalitou nazýva John Searle vlastnosť určitej triedy viet, konštatovaní a iných lingvistických entít. Veta (konštatovanie, atď.) je intenzionálna, keď nespĺňa určité testy extenzionality, ako sú substituovateľnosť entít, ktoré majú niektoré identické vlastnosti, a existenčná generalizácia. Každá intenzionálna veta preto predstavuje z logického hľadiska určitý problém: jej použitie pri konštatovaní nedovoľuje štandardné logické operácie. Majme dve vety:

- (1) Luciana verí, že Yossarian je blázon.
- (2) Yossarian je blázon.

Ak hovoríme o týchto dvoch vetách, dostávame sa do určitých ťažkostí. Na jednej strane chceme povedať, že slová vo vedľajšej vete vety (1) musia mať ten istý význam (a v tomto význame musia byť aj použité), v ktorom sú použité vo vete (2) a ktorý sme náchylní nazvať ich zvyčajným významom: ako by sme inak mohli rozumieť vete (1)? Na druhej strane však musíme uznať, že v prípadoch, ako je veta (2), nemôžu byť slová vedľajšej vety použité v ich zvyčajnom význame, pretože sa zdá, že slová, ktoré vo vete (1) nasledujú po spojke „že“, majú celkom iné vlastnosti ako tie isté slová vo vete (2). Veta (2) je extenzionálna a platí v nej tak všeobecná generalizácia, ako aj substitúcia:

(i) Ak je veta (2) pravdivá, tak (x)(x je blázon).

(ii) Nahradenie ľubovoľného výrazu iným výrazom, ktoré majú ten istý denotát (označujú ten istý predmet), uchováva pravdivostnú hodnotu vety.

Nakoniec, veta (2) vyjadruje propozíciu, že Yossarian je blázon. Veta (1) je intenzionálna, čo znamená, že pre ňu neplatia podmienky (i) ani (ii). Veta (1) nevyjadruje propozíciu, že Yossarian je blázon.

Ak teda predbežne problém zhrnieme, môžeme ho formou otázky vyjadriť asi takto: Ak súhlasíme s G. Fregem, že význam celku je funkciou významov jeho častí, ak majú relevantné časti viet (1) a (2) ten istý význam a ak logické vlastnosti vety závisia od jej významu, ako potom môžu mať vety (1) a (2) také rozličné logické vlastnosti? Na riešenie tohto problému ponúka Searle svoju teóriu intencionálnych stavov, ktorá je do veľkej miery odvodená od teórie rečových aktov.

2. Intencionálne stavy. Čo je vlastne táto intencionalita? „Intencionalita je tá vlastnosť mnohých duševných stavov a udalostí, pri ktorej sú nasmerované na objekty a stavy vecí vo svete, alebo o nich pojednávajú.“ ([1], 1). Všimnime si ešte raz vetu

(1) Luciana verí, že Yossarian je blázon.

Ak túto vetu porovnáme s vetou (2), je nám na prvý pohľad jasné, že obsahuje niečo navyše. Je to zmienka o akte presvedčenia, viery, ktorý je určitým duševným stavom, resp. mentálnym aktom. To znamená, že je to práve tento duševný akt, ktorým musíme začať naše skúmanie a ktorý nás privádza k intencionalite. Každé presvedčenie je presvedčením o niečom alebo presvedčením, že to a to, každá obava je obava z niečoho, resp. obava, že to a to. Ak mám nejaké želanie, vždy sa týka niečoho atď., príkladov je veľa. Avšak nie všetky duševné stavy a udalosti majú intencionalitu. Hoci obavy, nádeje a želania sú intencionálne, poznáme také formy nervozity a duševného nepokoja, ktoré intencionálne nie sú. Na zistenie, či je ten-ktorý stav intencionálny, alebo nie, je najlepšie položiť otázku: O čo ide v tomto stave? O čom je tento stav? Akou vetou so spojkou „že“ je tento stav bližšie určený? Ak má táto otázka zmysel a vieme na ňu odpovedať, skúmaný stav je intencionálny. Ďalej, intencionalita nie je totožná s vedomím. Ako sme videli a ako vieme aj z vlastnej skúsenosti, môžeme vedome prežívať duševné stavy, ktoré nie sú intencionálne. Taktiež mnohé intencionálne stavy sú nevedomé, napríklad presvedčenia, ktoré môžeme mať bez toho, aby sme ich niekedy vedome formulovali. Zamýšľanie a zámery (intending and intentions) sú len jednou z foriem intencionality, ktorá nezaujíma medzi ostatnými nijaké zvláštne postavenie. Tu sú niektoré príklady stavov, ktoré môžu byť podľa Searla intencionálne: presvedčenie (vera), obava, nádej, túžba, láska, nenávisť, averzia, páčenie sa, nepáčenie sa, pochybovanie, zvedavosť – či radosť, depresia, nepokoj, pýcha, ľútosť, starosť, vina, nahnevanosť, zmierlivosť, nepriateľskosť, očakávanie, hnev, obdiv, rešpekt, zámer, chcenie, predstavovanie si, fantázia, hanba, žiadostivosť, nechť, potešenie, sklamanie. Pre niektoré tieto stavy je zameranosť na niečo charakteristickou vlastnosťou, iné túto vlastnosť môžu, ale nemusia mať.

Aký je teda charakter vzťahu medzi intencionálnym stavom a predmetom, príp. stavom vecí, ktorý reprezentuje? Searle tu nadväzuje na skúmania vo svojom predchádzajú-

com diele *Speech Acts*, keď hovorí: „... Intencionálne stavy reprezentujú predmety a stavy vecí v tom istom zmysle slova ‘reprezentovať’, v ktorom rečové akty reprezentujú objekty a stavy vecí“ ([1], 4). Tento spôsob vysvetľovania je však rýdzo pedagogický, pretože jazyk sa podľa Searla odvodzuje od intencionality. Prínajmenšom v štyroch bodoch existujú podobnosti a väzby medzi intencionálnymi stavmi a rečovými aktami:

a) Rozlišovanie medzi propozičným obsahom a ilokučnou silou možno preniesť aj na intencionálne stavy. Môžem predpovedať, že Yossarian je blázon, prisahať, že Yossarian je blázon, môžem dosvedčiť, že Yossarian je blázon – rovnako však môžem veriť, že Yossarian je blázon, želať si, aby Yossarian bol bláznom, a dúfať, že ním je. Tak, ako v prípade rečových aktov rozlišujeme medzi propozičným obsahom (*že Yossarian je blázon*) a ilokučnou silou, môžeme v prípade intencionálnych stavov rozlišovať medzi obsahom reprezentácie (*že Yossarian je blázon*) a psychickým modom, v ktorom tento obsah reprezentácie máme.

b) Rovnako možno na intencionálne stavy preniesť aj rozlišovanie rôznych nasmerovaní, ktoré tiež poznáme pri rečových aktoch. Asertívne rečové akty (tvrdenia, popisy, konštatovania) sa majú nejakým spôsobom zhodnúť s nezávisle existujúcim svetom a nazývame ich pravdivými alebo nepravdivými podľa toho, ako sa im to podarí. Hovoríme, že majú nasmerovanie slovo-svet: keď nie je nejaké tvrdenie (konštatovanie atď.) pravdivé, tak niečo nie je v poriadku s týmto tvrdením, nie so svetom. Direktívne akty (rozkazy, nariadenia, prosby) a komisívne rečové akty (sľuby, prisahy, uistenia) nemajú zodpovedať žiadnemu nezávisle existujúcemu svetu. Ich úlohou je skôr spôsobiť vo svete také zmeny, aby sa zhodoval s propozíciou, ktorú vyjadrujú – s daným propozičným obsahom. Podľa toho, ako sa im to podarí, ich nazývame poslúchnutými alebo neposlúchnutými, vyslyšanými alebo nevyslyšanými, dodržanými alebo porušenými. Tieto rečové akty majú nasmerovanie svet-slovo: ak je porušený nejaký sľub, niečo nie je v poriadku so svetom, nie s týmto sľubom. Podobné rozlišovanie môžeme použiť v prípade intencionálnych stavov. Presvedčenia (viery) môžeme rovnako ako tvrdenia nazvať pravdivými alebo nepravdivými a rovnako platí, že ak sú nepravdivé, tak niečo nie je v poriadku s nimi, nie so svetom: majú nasmerovanie duch-svet. Na druhej strane želania alebo zámery nemôžu byť pravdivé či nepravdivé, ale iba splnené, nespĺnené, uskutočnené alebo neuskutočnené. A ak je želanie nespĺnené alebo zámer neuskutočnený, chyba nie je v nich, ale vo svete: majú nasmerovanie svet-duch. Existujú tiež intencionálne stavy s nulovým nasmerovaním: ak niečo ľutujem, alebo sa z niečoho teším, moja ľútosť ani moja radosť nemôžu byť pravdivé alebo nepravdivé, ale ani splnené či uskutočnené v takom zmysle, ako je to v prípade želaní a zámerov.

c) Ďalším spojitým medzi intencionálnymi stavmi a rečovými aktami, aj keď iného druhu ako (a) a (b), je to, že uskutočňovanie každého ilokučného aktu s nejakým propozičným obsahom je spojené s vyjadrením určitého intencionálneho stavu, ktorý má ten istý propozičný obsah: tzv. podmienka úprimnosti daného typu rečového aktu. Napríklad pri sľube, že urobím U, vyjadrujem súčasne aj úmysel, že urobím U, pričom vôbec nezáleží na tom, či tento intencionálny stav (úmysel) mám, alebo nie (prípád lži alebo neúprimného uskutočňovania rečového aktu).

d) Spoločnou črtou rečových aktov a intencionálnych stavov (ak majú nejaké nasmerovanie) je taktiež pojem podmienok naplnenia. Podmienky naplnenia alebo podmienky úspešnosti charakterizujú vzťah medzi rečovým aktom, resp. intencionálnym stavom a svetom. Tvrdenie je naplnené, ak je pravdivé, sľub je naplnený, ak je splnený atď. Podobne je v prípade intencionálnych stavov presvedčenie naplnené práve vtedy, keď sa svet správa tak, ako verím, že sa správa, želanie vtedy, keď je splnené atď. V tejto súvislosti si treba všimnúť, že každý rečový akt, ktorý má nejaké nasmerovanie, je naplnený práve vtedy, keď je naplnený zodpovedajúci psychický stav (ktorý môžeme vyjadriť intencionálnym stavom): tvrdenie je pravdivé vtedy, ak je pravdivé príslušné presvedčenie, sľub je dodržaný, keď je uskutočnený zodpovedajúci zámer atď.

Ak by sme chceli tieto štyri styčné body medzi rečovými aktami a intencionálnymi stavmi zhrnúť, mohli by sme povedať: „... Každý intencionálny stav pozostáva z obsahu reprezentácie v určitom psychickom mode“ ([1], 11) alebo tiež „Intencionálne stavy pozostávajú z intencionálneho obsahu v určitom psychickom mode. Tam, kde je tento obsah úplnou propozíciou a kde je dané smerovanie, určuje intencionálny obsah podmienky naplnenia.“ ([1], 11-12).

3. Intenzionálne správy o intencionálnych stavoch. Vráťme sa teraz späť k nášmu hlavnému problému, intenzionalite. Teraz nám pôjde o to, nájsť a popísať vzťah medzi intenzionalitou a intencionalitou. Pre nasledujúce úvahy radí Searle rozlišovať tri veci: *vety* (ako syntaktické entity, ktoré majú zvyčajne doslovný význam), *vyjadrenia viet* (rečové akty určitého konkrétného minimálneho druhu, a to akty vyjadrenia) a *doslovné a vážne vyjadrenia viet* (ktoré sú – v prípade úspechu – rečovými aktami omnoho bohatšieho druhu, a to *ilokučnými aktami*, ktorých ilokučná sila a propozičný obsah vychádzajú z doslovného významu vyjadrenej vety). V predchádzajúcich úvahách o intencionalite sme si mohli všimnúť, že o intencionálnych stavoch referovali intenzionálne vety. To je poznatok zásadného významu. Searle stanovuje päť podmienok adekvátnosti, ktoré by mala spĺňať každá teória intenzionálneho referovania o intencionálnych stavoch:

A. Každá dobrá analýza by mala zohľadniť požiadavku, že význam spoločných slov, ktoré sa vyskytujú v pároch viet, ako sú (1) a (2), je v oboch týchto vetách identický a tieto slová sa vo vážnych a doslovných vyjadreniach každej z týchto viet používajú v tých istých významoch.

B. Mala by zodpovedať faktu, že vety (1) a (2) nemajú tie isté logické vlastnosti – veta (1) je intenzionálna, veta (2) extenzionálna.

C. Mala by zohľadniť požiadavku, že k významu viet (1) a (2) patrí, že propozícia, že Yossarian je blázon, nie je tvrdená pri vážnom doslovnom vyjadrení vety (1), je však tvrdená pri takomto vyjadrení vety (2).

D. Mala by zohľadňovať iné druhy viet, ktoré obsahujú vedľajšie vety so spojkou „že“, o.i. aj také, v ktorých zostávajú zachované niektoré alebo všetky logické vlastnosti, ako napríklad pri spojeniach „Je fakt, že...“ (dovoľuje existenčné zovšeobecnenie aj substitúciu), „X verí, že...“ (dovoľuje uzatvárať na existenciu X, neumožňuje však substitúciu).

E. Mala by sa dať použiť na referovanie o intencionálnych stavoch a rečových aktoch, ktoré nie sú vyjadrené súvetiami so spojkou „že“, a mala by sa dať použiť v každom jazyku, v ktorom existuje referovanie o intencionálnych stavoch a rečových aktoch. Ako príklady Searle uvádza:

(5) Plukovník Cathcart si želá, aby Yossarian bol blázon.

(6) Plukovník Cathcart prikázal doktorovi Daneekovi, aby z Yossariana urobil blázna.

(7) Doktor Daneeka sa obáva, že Yossarian je blázon.

(8) Yossarian vyhlásil, že sa stane bláznom. ([1], 182-3).

Skôr, než sa dostaneme k analýze nepriamej reči a k samotnej teórii intenzionálnych správ o intencionálnych stavoch, vezmeme si pre začiatok jednoduchšiu správu:

(9) Luciana vyjadrila slová „Yossarian je blázon“.

V tradičnom, fregeovskom ponímaní je celý výraz v úvodzovkách novým vlastným menom, a to vlastným menom vety (2). To znamená, že napriek zdaniu neobsahuje žiadne slová ako svoje súčasti a nemá vnútornú štruktúru. Opak, presvedčenie, že výraz „Yossarian je blázon“, je len otrografickým klamom, podobne ako zdanie, že slovo „myšlienka“ sa skladá zo slov „myš“ a „lienka“. Tento princíp, totiž, že ak chceme o niečom hovoriť, nemôžeme dať do vety vec samotnú, ale vždy len jej meno alebo iný výraz, ktorý sa na ňu vzťahuje, je však nesprávny minimálne potiaľ, pokiaľ sa týka entít, ktoré možno reprodukovat' ľudskými ústami. Ako príklad môže slúžiť psí brechot: ak o ňom hovoríme, nemusíme ho pomenovať, ale môžeme ho reprodukovat' a tak vsunúť do vety. Rovnako, ak hovoríme o slovách, tak ich (až na niektoré výnimky, ako sú napr. obscénne alebo iné tabuizované výrazy) reprodukuje. Často ani syntaktická štruktúra dotýčnej vety nedovoľuje, aby sme slová v úvodzovkách považovali za vlastné mená alebo iné nominálne frázy. Príkladom je veta: Michal povedal, že sa „odhodlá kandidovať na prezidenta“, v ktorej kontext nedovolí, aby za slovom „sa“ nasledovala nominálna fráza. Môžeme teda povedať, že ak hovoríme o slovách, prípadne niektorých ďalších mimoverbálnych akustických entitách, tak ich (až na niektoré výnimky, ako sú napr. obscénne alebo iné tabuizované výrazy) reprodukuje.

Vráťme sa teraz k vetám (2) a (9). Vidíme, že slová v úvodzovkách vo vete (9) sú identické so slovami vo vete (2). Aký je teda rozdiel v týchto dvoch vetách? Vážnym, doslovným vyjadrením vety (2) robí hovoriaci týmito slovami konštatovanie. Takým istým vyjadrením vety (9) sú tieto slová prezentované indexikálne: hovorí sa o nich, ale nepoužívajú sa na to, aby niečo konštatovali alebo uskutočnili nejaký iný rečový akt než akt vyjadrenia. Vyjadrením vety (2) uskutočňuje hovoriaci akt vyjadrenia, propozičný akt a ilokučný akt. Pri vyjadrení vety (9) referujúci opakuje ten istý akt vyjadrenia, ale neopakuje ten istý propozičný alebo ilokučný akt.

Položme si teraz spolu so Searlom otázku: Ktoré pôvodné rečové akty hovoriaceho referujúci opakuje a o ktorých iba referuje? Alebo tiež inak: K opakovaniu ktorých pôvodných aktov hovoriaceho je referujúci zaviazaný vážnym a doslovným vyjadrením týchto jednotlivých viet? Ako príklady si vezmeme vety:

(10) Luciana vyjadrila slová „Yossarian je blázon“.

(11) Luciana povedala, že Yossarian je blázon.

(12) Luciana povedala: „Yossarian je blázon“.

(13) Luciana vtedy povedala a ja vravím teraz, že Yossarian je blázon.

Osobu, ktorá vyjadruje vetu typu (10) až (13), nazvime pre rozlíšenie v ďalšom texte referujúcim, osobu, o ktorej sa referuje, nazvime hovoriacim. Výsledkom referovania referujúceho je správa. Čím sa teda líšia jednotlivé správy? Vo vete typu (10) sa referujúci zaväzuje k tomu, že zopakuje akt vyjadrenia hovoriaceho, nie však jeho propozičný alebo ilokučný akt. Vo vete typu (11) sa referujúci zaväzuje zopakovať propozičný akt hovoriaceho, ale nie jeho akt vyjadrenia alebo ilokučného aktu. Vetou typu (12) sa referujúci zaväzuje zopakovať akt vyjadrenia a propozičný akt hovoriaceho, nie však jeho ilokučný akt. Nakoniec, vo vete (13) sa referujúci zaväzuje zopakovať propozičný a ilokučný akt hovoriaceho, ale nie jeho akt vyjadrenia. Môžu sa dokonca vyskytnúť prípady, v ktorých sa referujúci zaväzuje zopakovať všetky tri akty hovoriaceho:

(14) Ako povedala Luciana: „Yossarian je blázon“.

Pozrime sa ešte raz na vety (2) a (11). Pri vážnom, doslovnom vyjadrení vety (2) sa na vykonanie ilokučného aktu prezentuje určitý propozičný obsah s určitou ilokučnou silou:

(2') (Yossarian je blázon).

V prípade vety (11) referujúci iba referuje o tejto ilokučnej sile, ale neopakuje ju. Štruktúru jeho správy môžeme odhaliť, ak vetu (11) prepíšeme:

(11') Luciana tvrdila túto propozíciu:

Yossarian je blázon.

Uveďme ešte jeden príklad. Majme vetu typu

(15) Galileo povedal, že Zem sa pohybuje.

Na prvý pohľad by sa mohlo zdať, že táto veta je ekvivalentná s vetami

(16a) Zem sa pohybuje.

(b) Galilei to povedal.

Veta (16a) je úplne extenzionálna a keďže jej výskyt v (15) je úplne ekvivalentný s jej výskytom v (18), mohli by sme prísť k názoru, že vedľajšia veta v (15) je rovnako extenzionálna. Pri aplikovaní predošlej analýzy však zistíme, že vzťah ekvivalencie medzi (15) a (16) neplatí. Tvrdením vety (15) vyjadruje hovoriaci rovnakú propozíciu ako Galilei, ale netvrdí, že Zem sa pohybuje, tvrdí len toľko, že to povedal Galilei. Vážnym a doslovným vyjadrením (16) však hovoriaci tvrdí to isté, čo Galilei (Zem sa pohybuje). V (16a) patrí asertívna sila k doslovnému významu, táto sila však mizne, keď (16a) včle-

níme ako vedľajšiu vetu do (15). To je dôvod, prečo je veta (16a) extenzionálna, hoci vedľajšia veta v (15) je intenzionálna.

S použitím kritérií (A)-(C) môžeme spolu so Searlom preformulovať náš problém s intenzionalitou takto: „Ako je možné, že (a) slová vo vedľajších vetách takých správ, ako sú (1) a (11), majú svoj zvyčajný význam a že napriek tomu (b) logické vlastnosti vážneho a doslovného vyjadrenia tých istých slov v (2) nie sú zachované vo vážnom a doslovnom vyjadrení (1) a (11)? Navyše, (c) ak si tieto slová ponechávajú svoj zvyčajný význam, prečo potom propozícia tvrdená vážnym a doslovným vyjadrením (2) nie je tvrdená tiež vážnym a doslovným vyjadrením (1) a (11)?“ ([1], 190). Kľúčom k riešeniu týchto dvoch vzájomne prepojených otázok je už zavedený pojem ilokučnej sily. Slová vo vete si ponechávajú tie isté významy, tieto významy vo vetách (1), (2) a (11) určujú propozičný obsah, ale nie ilokučnú silu. Vo vete (2) nie je ilokučná sila nesená významom nijakého slova. Táto ilokučná sila sa stráca po včlenení (2) ako vedľajšej vety do (1) a (11). Ilokučnú silu vážneho, doslovného vyjadrenia vety (2) určuje postavenie slov tvarom slovesa, ohraničenie vety a intonačná kontúra. Vo vetách (1) a (11) preto, ak máme byť presní, sa neopakuje celá pôvodná veta, pretože stratila svoje pôvodné vetné ohraničenie: sekvencia „Yo-ssarian je blázon“ síce vyjadruje propozičný obsah, nie je to však veta (v slovenčine sa to prejaví aj zmenou „Pán“ na „pán“). Oddelenie propozičného obsahu od ilokučnej sily je ešte zrejmejšie na príklade správ o vyjadreniach imperatívnych a interrogatívnych (rozkazovacích a opytovacích) viet.

(17a) Je Yossarian blázon?

(18a) Luciana sa pýtala, či Yossarian je blázon.

O interrogatívnej-sile, ktorá sa objavila vo vetách (17) a (17a), referujú vety (18) a (18a), ale v nich sa táto interrogatívna sila už neobjavuje, pretože tá istá propozícia tu už nie je prezentovaná ako otázka, ale ako časť správy o otázke. Podobne vo vetách

(19) Yossarian, buď blázon!

(20) Luciana nariadila Yossarianovi, aby bol bláznom.

je imperatívny tvar slovesa z vety (19) vo vete (20) nahradený iným a referuje sa o ňom slovesom „nariadil“. Na príklade týchto troch párov viet (17)/(18), (17a)/(18a) a (19)/(20) vidíme, že referujúci síce *opakuje* propozičný obsah, ale *referuje* o ilokučnej sile. Slová, o ktorých referujú obsahové správy ako (1) a (11), si teda môžu ponechať svoj pôvodný význam, ale tento význam určuje propozičný obsah, a nie ilokučnú silu, pričom sme videli, že jazyk nám poskytuje prostriedky, aby sme vedeli rozlíšiť, kedy ilokučná sila pôvodnej vety už nepripadá propozícii v správe o nej. Hovoriaci je preto vo vetách (1) a (11) viazaný na pravdivostné podmienky nielen propozíciou, ale aj záväzkami obsiahnutými v akte tvrdenia propozície.

Takto sme sa nakoniec dostali opäť na začiatok k nášmu pôvodnému problému intenzionálnych kontextov. Naša pôvodná otázka bola, prečo majú dve vety s rovnakým propozičným obsahom, ktoré sa líšia iba tým, že jedna je extenzionálna a druhá intenzionálna,

rôzne logické vlastnosti? Potom, čo sme ukázali spôsob, akým Searle analyzuje tieto dva typy viet, mohli by sme odpoveď formulovať asi takto: *Referujúci môže tú istú propozíciu vyjadriť tými istými slovami ako hovoriaci a pritom stále nebyť viazaný pravdivosťnými podmienkami propozície. To je dôvod, prečo je vyjadrenie propozície, ktoré urobí referujúci, intenzionálne, hoci to, ktoré urobí hovoriaci, je extenzionálne.* Tu je riešenie zdánlivého paradoxu medzi podmienkami (A) a (B), pretože medzi pravdivosťnými podmienkami tvrdenia, ktorými je viazaný hovoriaci, je aj existencia objektu, na ktorý sa vyjadrenie vzťahuje. Preto platí existenčná generalizácia. Naproti tomu referujúci je viazaný iba na akt vyjadrenia tej istej propozície, v ktorom už nie je obsiahnuté aj jej tvrdenie. K podmienkam pravdivosti správy referujúceho už preto nepatrí existencia objektu a existenčná generalizácia preto nie je v tomto prípade platnou formou uzatvárania. Podobne v otázke substitúcie zaväzuje forma vety (11) k zopakovaniu propozície, ktorú vyjadril hovoriaci, preto každá substitúcia, ktorá mení propozíciu, môže zmeniť aj pravdivosťnú hodnotu správy. Pravdivosťná hodnota v intenzionálnych kontextoch môže byť zachovaná iba vtedy, keď substitúcia zachová nielen referenciu na ten istý objekt, ale tiež ten istý zmysel.

4. Niektoré ďalšie riešenia problému intenzionality: Frege a Tichý. Hoci Searle považuje svoju analýzu do istej miery za fregeovskú, na prvý pohľad je zjavné, že Fregeho analyzovanie priamej a nepriamej reči sa od Searlovho do značnej miery líši. Frege, rovnako ako Searle, postrehol odlišnosť intenzionálnych kontextov od extenzionálnych a uvedomil si, že v prípade intenzionálnych viet nie je možná substitúcia výrazov s rovnakým denotátom ani existenčná generalizácia. Súčasne sa však cítil viazaný už spomínaným pravidlom, že ak o niečom hovoríme, referujeme o tom použitím mena. Aby vysvetlil zvláštnosti intenzionálnych kontextov, používa pojem zmyslu (Sinn), ktorý chápe ako konštrukciu, spôsob, akým je predmet daný. Ak používame priamu reč, napríklad na referovanie o výroku niekoho iného, je výraz, ktorý pri písanom prejave umiestnime do úvodzoviek, menom tých slov, ktoré hovoriaci použil. Podobne ak hovoríme v nepriamej reči o zmysle (spôsobe, akým je predmet daný), napr. o prejave niekoho, ani vtedy nemajú slová svoj obvyklý denotát, ale denotujú to, čo je ich obvyklým zmyslom. Obvyklý zmysel slov sa stáva ich nepriamym denotátom. Fregeho snaha o zachovanie pravidla, podľa ktorého referovanie je pomenovávanie, je takto v priamom rozpore so Searlovou podmienkou (A) pre intenzionálne referovanie. Tento rozpor vychádza zo základného rozdielu medzi Fregem a Searlom. Frege predpokladá, že ak referujúci hovorí v určitom zmysle o propozícii hovoriaceho, potom to, čo sa objaví vo vyjadrení referujúceho, nie je propozícia samotná, ale meno tejto propozície. Podľa Searla však spomenutie nejakej propozície nevyžaduje, aby sme túto propozíciu museli pomenovať, pretože môžeme jednoducho prezentovať propozíciu samotnú. Niekedy síce používame pomenovanie propozície, napr. „Kopernikova hypotéza“, to sú však takmer výlučne prípady slávnych propozícií, medzi ktoré Kopernikova hypotéza patrí.

Moravského logika Pavla Tichého možno považovať za pokračovateľa a nasledovníka Gottloba Fregeho. Rovnako ako Frege aj on zastáva názor, že výrazy vyjadrujúce priamu reč alebo nepriame kontexty sú menami. Rozširuje však Fregeho koncepciu

o pojem *možného sveta*, čo mu umožňuje odstrániť nejednoznačnosť fregeovského rozlišovania medzi zmyslom (Sinn, sense) a denotátom (Bedeutung, meaning).

Prvým krokom k vyriešeniu nášho problému s intenzionalitou je podľa Tichého rozlíšenie medzi výskytom výrazu *de re* a *de dicto* vo vete. Toto rozlíšenie vychádza z logickej štruktúry vety. Výskyt výrazu *de re* je iba akýmsi nasmerovaním, ukazovateľom na bližšie nešpecifikovanú vec, *res*, ktorá je subjektom predikácie. Napríklad vo vete

(21) Hlavný hrdina *Hlavy XXII* je blázon

sa výraz „hlavný hrdina *Hlavy XXII*“ vyskytuje *de re*, pretože vlastnosť byť bláznom možno pripísať len individuám, ku ktorým výraz „hlavný hrdina *Hlavy XXII*“ nepatrí. Takýto výraz nazýva Tichý A-objektom alebo rolou, ktorá môže byť obsadená konkrétnym individuum, ale nemusí. Naopak, vo vete

(2) Yossarian je blázon

sa hovorí o Yossarianovi samotnom, nie o nejakej bližšie neurčenej veci, ktorá by bola k Yossarianovi, ktorý je bláznom v nejakom vzťahu – výraz „Yossarian“ sa tu vyskytuje *de dicto*. Podobne je to s dvojicou viet

(22) Nie je pravda, že Yossarian je blázon

(1) Luciana verí, že Yossarian je blázon.

Veta (22) hovorí, že propozícia P, ktorú vyjadruje vedľajšia veta „Yossarian je blázon“, je jednou z tých propozícií, ktorých pravdivostná hodnota je prvkom triedy, ktorej jediným prvkom je nepravda (F). Vedľajšia veta „Yossarian je blázon“ na pravdivostnú hodnotu propozície P iba ukazuje, preto je jej výskyt *de re*. Veta (1) hovorí, že propozícia P patrí medzi presvedčenia, resp. viery (beliefs) Luciany. Hovorí priamo o propozícii P, teda jej výskyt je *de dicto*.

Teraz môžeme pristúpiť k samotnej intenzionalite. Na základe rozlíšenia *de re* – *de dicto* Tichý odlišuje intenzionálne kontexty od extenzionálnych. Ak sa propozícia, ktorú má extenzionálna veta spoločnú s intenzionálnou, vyskytuje v niektorej z nich *de re*, tak pravdivostná hodnota tejto vety závisí od pravdivostných hodnôt P v aktuálnom svete W a okamihu T, pričom ostatné pravdivostné hodnoty P v možných svetoch iných než W a v okamihoch iných než T môžeme ignorovať. Naopak, ak sa táto spoločná propozícia vyskytuje *de dicto*, potom pravdivostná hodnota danej vety závisí od pravdivostných hodnôt propozície P vo všetkých možných svetoch a okamihoch.

Bez rozšírenia vlastnej koncepcie o pojem možných svetov a okamihov musel Frege, pre ktorého bol takto aktuálny svet jediným svetom, povedať, že rozdiel medzi vetami (22) a (1) je v referencii, a pripustiť tak dvojznačnosť vedľajšej vety vyjadrujúcej propozíciu P: vo vete (22) sa táto vedľajšia veta vôbec nevzťahuje na P, ale na aktuálnu pravdi-

vostnú hodnotu P. V Tichého rozšírení zostáva vedľajšia veta „Yossarian je blázon“ menom propozície P bez ohľadu na to, či sa vyskytuje *de re* alebo *de dicto*.

5. Záver. Zdá sa, že ako Searlova koncepcia, vychádzajúca z použitia jazyka, tak aj Tichého sémantická analýza podávajú dostatočné vysvetlenie intenzionality. Ak by sme ich mali vzájomne porovnať, stojíme pred dosť náročnou úlohou. Prednosťou Searlovej pragmatickej koncepcie je jej úzka naviazanosť na každodennú jazykovú prax, Tichý sa však zasa úspešne vyhýba psychologizmom a rieši celý problém už na úrovni sémantiky. Hoci je však Searlovo riešenie nesporne zaujímavé, zdá sa, že Tichý ho prevyšuje svojou precíznosťou a elegantnou jednoduchosťou. Je možné, že existuje vzťah medzi intencionalitou a intenzionalitou: intenzionalitu však možno vysvetliť aj bez poznania tohto vzťahu.

LITERATÚRA

- [1] SEARLE, J. R.: Intentionality. An essay in the philosophy of mind. Cambridge University Press 1983.
- [2] FREGE, G.: O zmysle a denotáte. Prel. A. Riška. In: Filozofia 6/1992, s. 249-363.
- [3] TICHÝ, P.: The Foundations of Frege's Logic. Berlin, De.Gruyter 1988.

Peter Stach
Hrobáková 7
851 02 Bratislava
SR